

Barnombudsmannen informerar B12006:03

Förklara vad som händer

En pedagogisk brottmålsrättegång för unga

ISBN 978-91-87448-25-6

Andra reviderade upplagan, januari 2007

Layout: Qi-Media AB

Barnombudsmannen

Postadress: Box 22106, 104 22 Stockholm

Besöksadress: Norr Mälärstrand 6

Telefon: 08-692 29 50

Fax: 08-654 62 77

E-post: bo@bo.se

Webbplats: www.bo.se

Ytterligare exemplar kan beställas från:

Fritzes

ett Wolters Kluwer-företag

Fritzes

Postadress: 106 47 Stockholm

Telefon: 08-690 91 90

Fax: 08-690 91 91

E-post: order.fritzes@nj.se

Webbplats: www.fritzes.se

Innehåll

Föord	5
Inledning	6
Ungas upplevelser av brottmålsrättegången	8
Ungas rättigheter i ett internationellt perspektiv	9
Rättsliga ramar för en pedagogisk process	12
Råd för en mer pedagogisk brottmålsrättegång	14
Ordlista – ord att undvika	22
Litteraturförteckning	23

Förord

UNDER MINA ÅR SOM BARNOMBUDSMAN har jag vid flera tillfällen träffat unga personer som varit inblandade i rättsprocesser. Det kan vara ungdomar som har varit utsatta för brott, begått brott eller bevittnat brott. Allt för ofta har jag hört att det är svårt eller rent av omöjligt att förstå vad som händer i domstolen. Varje gång en ung person lämnar rättssalen utan att ha förstått vad som har hänt, vilken påföljd han eller hon har fått eller utan att den unge upplever att de närvarande har lyssnat, är ett misslyckande för rättsstaten.

En av Barnombudsmannens viktigaste uppgifter är att arbeta för att barn och unga ska få komma till tals. Barn och unga bör ges inflytande och bli tagna på allvar i alla olika former av processer och beslut som rör dem. Det gäller självklart också när en ung person är med i en brottmålsrättegång, som tilltalad, målsägande eller som vittne. Det kan tyckas självklart men de befintliga studier som finns ger en annan bild. En bild som bekräftar att rättegångsprocessen är skapad av vuxna för vuxna. Både miljö och språk samt själva förfarandet kan upplevas mycket främmande för en person under 18 år.

VI VÄNDER OSS DÄRFÖR TILL er, domare, nämndemän, åklagare och advokater, som i er yrkesroll möter unga i en brottmålsrättegång. Vi vet att många inom dessa yrkesgrupper har funderat mycket

på hur man kan göra mötet mellan unga personer och domstolen så förståeligt som möjligt, men vi har också mött personer verk samma inom rättprocessen som inte tycker att det är möjligt eller i vart fall svårt, men vi vet att det går.

Om var och en som är delaktig i rättsprocessen drar sitt strå till stacken kan man med små individuella insatser nå en god bit på vägen mot en bättre anpassad rättegång för unga. Som ett stöd i detta arbete har vi i denna skrift samlat råd och tips på vad man kan tänka på när en ung person deltar i en rättegång. Jag vill också rekommendera vår skrift *Samtala med barn och unga* där man kan läsa mer om vad som är viktigt att tänka på när man utifrån sin yrkesroll samtalar med barn och unga. Vi hoppas att detta ska kunna bidra till att fler unga kan få en ökad förståelse för den rättsprocess som de har blivit en del av. Ökad förståelse kan leda till ökad respekt för rättssystemet.

DENNA SKRIFT ÄR FRAMTAGEN i samarbete med domare, åklagare och advokater som redan kommit mycket långt i sitt arbete för att uppnå ett bättre barnperspektiv i rättsprocessen. Det har varit ett mycket lärorikt samarbete. Jag vill varmt tacka alla som har bidragit med värdefulla synpunkter under arbetet med denna skrift.

Lena Nyberg
Barnombudsman

Inledning

Ungdomar i en rättegång

En brottmålsrättegång är främst utformad av och för vuxna. Det gäller exempelvis den fysiska miljön som den utspelas i, det språk som används och de rutiner som tillämpas. Eftersom barn och unga som deltar i en brottmålsprocess som målsägande, tilltalade eller som vittnen är hänvisade till i stort sett samma process som vuxna, måste brottmålsprocessen utformas så att den kan möta ungas behov och förmågor. Det kan tyckas självklart men de studier som finns visar att ungdomar har svårt att förstå vad som händer under en rättegång.

Skriftens syfte

Barnombudsmannen har gjort denna skrift för att utifrån ungas egna upplevelser ge råd och tips om hur rättegången med små medel bättre kan anpassas efter de ungas förutsättningar och därmed tjäna som ett pedagogiskt verktyg för att se till att unga får en rättssäker domstolsprocess. Vår utgångspunkt har varit Brottsförebyggande rådets (Brå) rapport *Sju ungdomar om sin rättegång* som bygger på intervjuer med ungdomar som stått inför rätta. Barnombudsmannen har, för att komplettera bilden med andra unga som deltar i en brottmålsrättegång, utfört intervjuer med tre unga målsägande som har berättat om upplevelserna av sina rättegångar.¹

Rättegångens pedagogiska funktion

Rättegången är ett viktigt möte mellan de unga och rättsväsendet. Den enskilde domaren och de andra aktörerna i domstolen har alla utifrån sin yrkesroll och det befintliga regelverket, möjlighet att göra domstolsprocessen mer pedagogisk, det vill säga lättare att förstå för barn och unga. Det är Barnombudsmannens uppfattning att om alla yrkeskategorier inom ramen för sin roll i brottmålsprocessen, utformar sin information, sitt språk och sitt agerande utifrån de ungas villkor, ökar möjligheterna för de unga att tillgodogöra sig brottmålsprocessen på ett bra sätt. Den unga personen ska uppleva att han eller hon blivit förstådd och respektfullt bemött. Något som också kan bidra till att stärka barns och ungas förtroende för rättsväsendet.

¹ Det statistiska underlaget är begränsat och det går inte att dra några statistiskt säkerställda slutsatser av materialet. Vår uppfattning är dock att det som de unga som intervjuats förmedlar om brottmålsprocessen delas av andra unga och att denna skrift därmed uppfyller ett reellt praktiskt behov.

Aktörer med specialkunskaper

De vuxna aktörerna har en avgörande roll när det gäller att bidra till en pedagogisk brottmålsprocess för unga. Barnombudsmannen anser att det är viktigt med en specialisering av domare och åklagare. I lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) ställs vissa krav på att yrkesgrupperna ska ha särskild kompetens och intresse för att arbeta med ärenden som rör barn och unga.² Studier visar att lagstiftarens intentioner i praktiken är mycket dåligt genomförda. Det finns anledning att överväga om det finns behov av ytterligare reglering.³ Specialisering av domare och andra aktörer i domstolen är också något som efterlysts för Sveriges vidkommande av FN:s barnrättskommitté. I de sammanfattande slutsatser som kommittén lämnade 2005 beträffande Sveriges efterlevnad av FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) var kommittén bekymrad över bristen på åklagare och domare specialiserade på att handlägga barnärenden. Kommittén rekommenderade också särskilt att Sverige skulle säkerställa att alla åklagare och domare som handlägger barnärenden har relevanta kunskaper. Det är helt enkelt angeläget att arbeta för utbildning och specialisering av de yrkesgrupper som möter barn och unga i rättsprocessen.

Innehållet i denna skrift

Skriften inleds med en kort beskrivning av hur unga upplever en brottmålsrättegång. Därefter följer en kort redogörelse för relevant internationell rätt samt en beskrivning av den nationella rätten och de möjligheter den ger för att åstadkomma en mer pedagogisk process för unga. Skriften avslutas med konkreta råd till de

vuxna aktörerna i domstolen om hur var och en kan bidra till att öka ungdomsperspektivet i brottmålsprocessen.

Barnombudsmannens referensgrupp

I arbetet med denna skrift har en referensgrupp deltagit bestående av Ellen Aule (kammaråklagare), Sofia Björkstén (advokat) Charlotte Frisack Brodin (kammaråklagare) och Mikael Mellqvist (lagman). Mikael Mellqvist är också författare till avsnittet om de rättsliga ramarna för en pedagogisk brottmålsrättegång för unga i Sverige. Varmt tack för det arbete som ni har lagt ner. Barnombudsmannen vill också särskilt tacka rådmannen Hjalmar Forsberg som på olika sätt har bistått oss under arbetet.

² Det sägs i 2 § LUL att en förundersökning mot den som inte har fyllt arton år ska, om det inte möter hinder, ledas av en åklagare eller polisman som, med avseende på intresse och fallenhet för arbete med unga lagöverträdare är särskilt lämpad för uppgiften. Samma krav ställs i 32 § LUL som rör utredning av brott som begåtts av ett barn som inte fyllt 15 år. När det gäller domare sägs istället att ungdomsmål ska handläggas av lagfarna domare som särskilt utsetts av domstolen att handlägga sådana mål (25 §).

³ Se Brottförebyggande rådet (Brå), Åklagares, domares och socialtjänstens syn på påföljdssystemet för unga, s. 25. I Brås enkätundersökning svarade hälften av 65 tillfrågade domare att tingsrätten har särskilt utsetta domare för ungdomsmål. Brås resultat liknar de som framkom i den enkätundersökning som ungdomskommittén lät göra år 1998 (SOU 1999:108). De flesta tingsrätter svarade då att bestämmelsen inte tillämpades och att alla domare är lämpliga.

Ungas upplevelser av brottmålsrättegången

Respekt för unga

Det är viktigt att en ung person som deltar i en brottmålsrättegång bemöts med respekt. Brås rapport *Sju unga om sin rättegång* visar att, brottmålsrättegången, trots att det finns en viss särreglering, i praktiken är dåligt anpassad för unga personers behov. De unga berättar i intervjuer att de hade svårt att förstå vad som egentligen skedde under domstolsförhandlingen, vilka roller de vuxna hade i processen och att de dessutom kände sig dömda på förhand. De unga tycker inte att de fick komma till tals under rättegången och att det var svårt att förstå vad påföljden innebar.

En process som är svår att förstå för unga

Det är inte bara de unga tilltalade som upplever brottmålsprocessen som otillgänglig och oförståelig. De uppfattningar som de tilltalade ger uttryck för tycks stämma väl överens med hur unga målsägande upplever sina rättegångar.⁴ Unga målsägande berättar också att de tycker att det juridiska språket är svårt och att de inte förstår de vuxna aktörernas roller. Utifrån dessa resultat kan man med säkerhet anta att även unga vittnen har liknande upplevelser av brottmålsprocessen.

Dåligt uppfyllda rättssäkerhetskrav

De ungas upplevelser innebär att rättegången i sin nuvarande form inte uppfyller de krav på rättssäkerhet som de unga har rätt att ställa.⁵ Resultaten visar att det kan ifrågasättas om unga i egentlig mening får tillgång till alla de kriterier som ingår i en rättvis rättegång enligt artikel 6 i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR).

Både i det svenska lagstiftningsarbetet och i den internationella rätten framhålls brottmålsprocessen som ett pedagogiskt instrument.⁶ Om brottmålsprocessen genomförs på ett sätt som gör att de unga förstår vad som sker under förhandlingen och förstår domen och påföljden, kan det öka de ungas förtroende för rättsväsendet och göra processen mer rättssäker. En pedagogiskt utlagd rättegång innebär en reell garanti för att processen uppfyller befogade rättssäkerhetskrav.

⁴ Hellgren, B., *Brottsoffer berättar*, s. 123 samt de intervjuer som Barnombudsmannen har hållit med unga målsägande.

⁵ I åklagarmyndighetens yttrande över betänkandet SOU 2004:122, Ingripanden mot unga lagöverträdare, uttalas att om Brås rapport *Sju ungdomar om sin rättegång* är signifikativ för hur unga uppfattar rättsväsendet ligger det nära till hands att ifrågasätta hela hanteringen av ungdomsbrottsligheten.

⁶ Se till exempel prop. 2004/05:131 *En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol* där huvudförhandlingens pedagogiska funktion för en ung tilltalad understryks. Pedagogiska tankar förekommer också i prop. 2005/06:165 *Ingripanden mot unga lagöverträdare*. Det understryks bland annat att det är viktigt att de unga förstår själva processen och varför de döms till den påföljd som de har fått. Prop. 2005/06:165, s. 44.

Ungas rättigheter i ett internationellt perspektiv

Den internationella rätten

Ungas rättigheter i samband med en brottmålsrättegång återfinns i ett flertal internationella instrument varav barnkonventionen är central. Även den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna och Europadomstolens avgöranden i anslutning till den är mycket relevant i detta sammanhang.

Av intresse är också de regler och deklARATIONER som antogs av FN:s generalförsamling år 1985 såsom minimistandardregler för rättskipning rörande ungdomsbrottslighet (Pekingreglerna)⁷ och deklARATIONEN om grundläggande rättsprinciper för offer för brott och maktmissbruk (brottsofferdeklARATIONEN).⁸

Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals

En av grundprinciperna i barnkonventionens artikel 3 är att alla beslut som rör ett barn ska fattas i enlighet med vad som är till det enskilda barnets bästa.⁹ Beslut som rör ett barn ska fattas utifrån principen om barnets bästa. Ett barnperspektiv innebär bland annat att det barn som berörs av ett beslut också själv ska involveras i beslutsprocessen. Artikel 12, barns rätt att komma till tals och få sina åsikter beaktade i alla frågor som rör barnet, är en av grundstenarna i konventionen. I barnets rätt att komma till tals ligger också att barnet ska ges tillräcklig information och få hjälp med att förstå konsekvenser av olika ageranden och beslutsalternativ.

Dessa två grundprinciper understryks också i artikel 14.2 i Pekingreglerna, som föreskriver att en brottmålsprocess ska "främja den unges bästa och ske i en atmosfär av förståelse, vilket ska göra det möjligt för den unge att delta och att fritt uttrycka sig själv".

⁷ Resolution 40/33. I preambeln till barnkonventionen erinras särskilt om Pekingreglerna.

⁸ Resolution 40/34.

⁹ I termen "barn" ingår alla personer under 18 år. Artikel 1 i barnkonventionen.

Unga tilltalade och lagöverträdare

Barnkonventionen innehåller även regler om unga som deltar i en brottmålsprocess. Artikel 40 punkt 1 föreskriver att varje barn som misstänks eller åtalas eller har befunnits skyldigt till brott ska behandlas på ett sätt som främjar barnets känsla för värdighet och värde, som stärker barnets respekt för andras mänskliga rättigheter och som tar hänsyn till barnets ålder och önskvärdheten att främja att barnet återanpassas och tar på sig en konstruktiv roll i samhället. Barnet har också rätt att snarast och direkt underrättas om anklagelserna mot sig och, om lämpligt, genom sina föräldrar eller vårdnadshavare och att få juridiskt biträde. Enligt artikel 40 punkt 3 ska staterna vidare främja lagar och förfaranden som är speciellt anpassade för barn som misstänks ha begått brott.

Relevant i sammanhanget är också artikel 6 i EKMR som behandlar rätten till en rättvis rättegång. Europadomstolen har prövat denna artikel i ett par fall i förhållande till unga tilltalades rättigheter. Två fall mot Storbritannien är av särskilt intresse här. I det ena fallet underströk domstolen att en ung person som står anklagad inför domstol för ett brott ska behandlas utifrån sin ålder och mognad. Processen måste anpassas för att tillförsäkra hans eller hennes möjlighet att förstå och delta i processen.¹⁰ I ett annat fall uttalade domstolen att det inte kunde krävas att den unga personen förstår varje liten detalj av rättsprocessen men för att hon eller han ska ges möjlighet att delta effektivt i sin rättegång krävs det att den tilltalade har en bred förståelse av brottmålsprocessen och dess betydelse för hans eller hennes framtid.¹¹

Barn som brottsoffer

Barn som brottsoffer ges särskilt skydd i flera av barnkonventionens artiklar. Men dessa är i huvudsak inriktade på barn som har blivit utsatta för brott av sina föräldrar eller av andra personer inom barnets familj. Den inledande formuleringen i artikel 40 som anger vilka generella principer som ska styra ungas möte med rättsväsendet bör också kunna gälla ett barn som brottsoffer, nämligen att barnet ska bemötas på ett sätt som främjar barnets värdighet. Det är också ledord i FN:s brottsofferdeklaration som betonar att brottsoffer ska behandlas med medkännande och respekt för sin värdighet (punkt 1) samt de judiciella processernas lyhördhet för brottsoffrens behov (punkt 6 i tillägget).

Den internationella rätten ställer krav på en flexibel och anpassad process

Kort sagt ställs det relativt höga krav på staterna att tillhandahålla en brottmålsprocess som innebär att de unga behandlas med respekt och utgår ifrån de ungas särskilda förutsättningar.¹² Vi kan också konstatera att dessa internationellt ställda krav är allmänt hållna och av principiell natur. Det är därför av stor vikt att den nationella rätten kan fånga upp dessa krav på ett konkret plan.

¹⁰ Mål 60958/00. T. mot Förenade Konungariket.

¹¹ Mål 27724/94. S.C. mot Förenade Konungariket. Se även ECOSOC:s resolution 1997/30 Administration of juvenile justice. Artikel 14 a anger att staterna ska ha en brottmålsprocess som ställer barnet i centrum.

¹² Se också Kilkelly, U., The Children's Court, s. 2 f.

Pressens bild, Camilla Cherry

Rättsliga ramar för en pedagogisk rättegång

Avsnittet är skrivet av lagman Mikael Mellqvist

Befogade rättssäkerhetskrav

Att brottmålsrättegången är begriplig för alla dem som deltar i eller på annat sätt berörs av den är ett befogat rättssäkerhetskrav. Detta krav aktualiseras på ett särskilt sätt då parterna som deltar och vittnena är barn eller ungdomar. Lagstiftaren har också i olika sammanhang uppmärksammat detta och på olika sätt betonat vikten av att processen bör anpassas efter de deltagandes förutsättningar, till exempel deras ungdom. Men vissa undersökningar som har gjorts pekar på att detta ofta brister. Dessa brister har säkert flera olika förklaringar. Men oavsett hur det förhåller sig med detta är det givetvis angeläget att domare, åklagare, advokater och andra som har yrkesmässiga funktioner i detta sammanhang i största möjliga mån bidrar till att processen blir begriplig.

Förutsättningar för en pedagogisk process finns redan nu

Det kan här finnas anledning att kort och översiktligt kommentera frågan om inom vilka ramar och under vilka förutsättningar det går att utveckla en mer pedagogisk process. I det huvudsakliga regelverket – rättegångsbalken – är det först och främst reg-

lerna om huvudförhandlingen i kapitel 45 som är av intresse. Men även andra kapitel är direkt relevanta, till exempel kapitel 36 om vittnen och kapitel 21 om den tilltalade och hans försvar. Lagen (1988:609) om målsägandebiträde, lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn och lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare är också intressanta i ett processuellt perspektiv. I alla dessa regelverk, och vissa andra, finns det endera regler som direkt tar sikte på att det just är ungdomar som avses eller annars i och för sig generella regler som dock bör tillämpas på ett särskilt sätt när unga berörs.

Stort utrymme för den enskilde domaren

Det kan direkt konstateras att gällande regler ger den enskilde domaren stort utrymme att inom tämligen vida ramar bestämma en huvudförhandlings förlopp och närmare gestaltning. Sålunda kan till exempel ordningen mellan olika moment under en huvudförhandling varieras, förhör kan begränsas i sak och till tiden, utan särskilda begränsningar kan vissa personer tillåtas närvara och vissa andra förbjudas närvara under delar av en huvudförhandling, hela huvud-

förhandlingen eller delar av den kan hållas i en särskild lokal med mera. Inget hindrar heller att rättens ordförande initialt redogör för hur just den aktuella huvudförhandlingen kommer att förlöpa och han eller hon kan sedan under förhandlingen fortlöpande presentera kommande moment och kanske även kort kommentera avverkade moment. Flexibiliteten i rättegångsbalken är stor och det är givetvis inte någon tillfällighet. För att varje enskild huvudförhandling ska bli så ändamålsenlig som möjlig måste man kunna ta stor hänsyn till behoven i det enskilda fallet, vilket balkens fäder insåg. Det huvudsakliga skälet bakom denna ordning är givetvis att rätten ska få ett så gott underlag för sitt avgörande som möjligt. Men som en närmast oundviklig bieffekt av detta främjas också intresset av en pedagogisk process. Och det är viktigt att utnyttja dessa möjligheter till variation och inte bara vane-mässigt låta huvudförhandlingen gestalta sig på ett och samma sätt med bortseende från vilka som är närmast berörda av den. Och om – mot förmodan – rättegångsbalken eller något annat regelverk någon gång skulle anses hindra att en huvudförhandling arrangeras på ett visst sätt, kan man säkerligen ändå tillämpa de internationella

reglerna, till exempel artikel 6 i EKMR, som överordnad norm och genomföra det tänkta arrangemanget.

Inga hinder för att skapa en pedagogisk process

Man kan alltså sammanfattningsvis konstatera att svensk rätt inte ställer upp några avgörande hinder mot att handlägga mål med ungdomar på ett ändamålsenligt sätt. Det är svårt att i generella termer formulera råd om hur man bör agera och inte agera i mål som berör barn och ungdomar. Det bör som sagt variera, men vissa råd och tips kan ändå ges. Och det är det som är själva syftet med denna skrift.

Råd för en mer pedagogisk brottmålsrättegång

I det här avsnittet ger vi konkreta råd till de vuxna aktörerna i domstolen om hur var och en kan bidra till att öka ungdomsperspektivet i brottmålsprocessen. Råden sammanfattas i de röda och svarta rutorna.

En ökad medvetenhet kan betyda mycket

De unga som intervjuades av Brå förmedlade att de hade svårt att förstå vilka roller de vuxna hade under rättegången. Därför är det viktigt att alla vuxna tar ansvar för att berätta om hur rättegången går till, utifrån sin yrkesroll. Det kan man lösa genom att var och en presenterar sig och sin uppgift.

De unga förmedlar också att det är svårt att förstå det juridiska språket som används i rättssalen. Alla aktörer i rättssalen bör tänka på sitt språk. En rad uttryck som jurister använder dagligen är främmande för unga personer. Det kan också vara så att uttryck som används av både vuxna och unga har olika innebörd, till exempel ordet respekt. Vi har i en ordlista, som finns i slutet av skriften, samlat exempel på en rad fackuttryck och ord som kan vara svåra att förstå för de unga. Varje vuxen kan i stället utifrån sin yrkesroll hitta alternativa och mer lättförståeliga formuleringar.

Det är viktigt att komma ihåg att ungdomarna befinner sig i en pressad och utsatt situation, även om de inte alltid visar det utåt. Den pressade situationen kan

innebära särskilda svårigheter för den unga personen att ta till sig information. Det är därför särskilt viktigt att tänka på att vara extra tydlig och att upprepa informationen flera gånger under rättegången. Det är också viktigt att man som vuxen aktör i domstolen inte försöker vara ungdomlig utan istället representerar den vuxenvärld som han eller hon utgör en del av.

De unga som Brå intervjuade tyckte också att det var svårt att få komma till tals. Det talar för att vuxna bör ge de unga lite extra tid att berätta så utförligt som möjligt och visa att man intresserat lyssnar på svaret.

Det behövs inga stora förändringar. Ett förändrat agerande kan till exempel innebära att medvetet ge den unga personen tio sekunders längre betänketid eller att i förväg tala om vad som kommer att hända. Att ha ögonkontakt eller nicka uppmuntrande när någon talar kan betyda mycket för personens förmåga att vilja och kunna uttrycka sig. Det är alla vuxnas gemensamma ansvar att få unga att förstå vad domen, påföljden och skadeståndet innebär.

Pressens bild, Gaétan Charbonneau

Ordförandens förberedelser

Ordförandens roll är särskilt viktig, eftersom han eller hon är den som har störst inflytande över rättegångens genomförande. Ordföranden har möjlighet att informera de närvarande och se till att reglerna i rättssalen efterlevs. Han eller hon har också ett visst inflytande över samtalsklimatet. Det är viktigt att det är så pass öppet att unga kan komma till sin rätt. Han eller hon kan föreslå en

paus eller ta särskilda hänsyn till exempel till blyga, fåordiga eller otrygga talare så att även dessa kan komma till tals.

Det finns en del praktiska detaljer som kan vara bra att tänka på när ett ungdomsbrottmål kommer upp till förhandling. Att ha gott om tid är viktigt. Det kan ta lite extra tid att anpassa förhandlingen så att den passar de unga bättre.

ORDFÖRANDENS FÖRBEREDELSE

TÄNK PÅ FÖLJANDE:

- att planera in tillräckligt mycket tid för att de åtgärder och aktiviteter som föreslås nedan ska rymmas inom tidsramen.
- att välja en rättssal som passar för målet. Unga kan tycka det är lättare att delta och prata om deltagarna sitter lite närmare varandra. Då kan en mindre rättssal vara att föredra. Om det finns en målsägande i målet kan det däremot vara lämpligt med en större sal så att den tilltalade och målsäganden inte sitter så nära varandra.
- att skapa yttre trygghet och säkerhet. I ungdomsmål kan det förekomma gängbildningar. Personer som på olika sätt stöder sin medlem kan komma till rättegången. Det kan ibland vara svårt för vuxna att se och förstå vad som pågår bland åhörarna. Det kan därför vara bra att ta reda på om det finns anledning att överväga medhörning, stängda dörrar eller att ha vakter eller annan domstolspersonal närvarande både i och utanför rättssalen.
- att uppmuntra de sociala myndigheterna att vara med vid förhandlingen, om en tänkbar påföljd vid en fällande dom är överlämnande till vård inom socialtjänsten. Det ökar förutsättningarna för att vården ska lyckas och kan även bidra till att skapa trygghetskänsla och motivation.
- att förbereda rättens ledamöter på att det är ett ungdomsmål och att ordföranden därför kommer att anpassa rättegången efter det.
- att se till att de unga får namnskyltar om det finns flera unga målsägande och tilltalade i målet.

Unga personer kan tycka att det är lättare att delta och prata om deltagarna sitter lite närmare varandra. Då kan en mindre rättsal vara att föredra. Om det finns en målsägande i målet kan det däremot vara lämpligt med en större sal så att den tilltalade och målsäganden inte sitter så nära varandra. Rättens ledamöter behöver förberedas på att målet är ett ungdomsmål och få information om på vilket sätt ordföranden kommer att anpassa rättegången. Ställ fram namnskyltar om det finns flera unga målsägande och tilltalade i målet.

I ungdomsmål kan det förekomma gängbildningar. Personer som på olika sätt stöder sin medlem kan komma till rättegången. Det kan vara svårt för vuxna att se och förstå vad som pågår bland åhörarna. Därför är det bra att ta reda på om det finns anledning att överväga medhörning, stängda dörrar eller att ha vakter eller annan domstolspersonal närvarande både i och utanför rättssalen.

Det kan vara bra om en representant från socialtjänsten är närvarande redan vid förhandlingen, om en tänkbar påföljd vid en fällande dom är överlämnande till vård inom socialtjänsten. Detta ökar förutsättningarna för att vården ska lyckas. Det kan även öka den unga personens trygghetskänsla och motivation. Det är positivt om rätten uppmuntrar de sociala myndigheterna att vara med vid förhandlingen.

ÅKLAGARENS FÖRBEREDELSE TÄNK PÅ FÖLJANDE:

- att det är ordförandens och åklagarens gemensamma ansvar att säkerställa att unga vittnen får grundläggande och tillräcklig information om rättsprocessen.
- att informera det unga vittnet om hans eller hennes möjligheter att få vittnesstöd.
- att i förväg uppmuntra ett ungt vittne att ha sina föräldrar eller annan stödperson närvarande.
- att informera om var de olika stödpersonerna kommer att sitta i rättssalen.
- att se till att målsäganden tillgodogör sig punkterna på sida 17, när en ung målsägande saknar målsägandebiträde och det är åklagaren som för hans eller hennes talan i fråga om skadestånd.

MÅLSÄGANDEBITRÄDETS FÖRBEREDELSE

NÄR MÅLSÄGANDE ÄR EN UNGDOM ÄR DET BRA ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ ATT ALL INFORMATION KAN BEHÖVA UPPREPAS OCH ATT BITRÄDET BEHÖVER FÖRSÄKRA SIG OM ATT DEN UNGA PERSONEN FÖRSTÅR OCH KAN TA TILL SIG NÖDVÄNDIG INFORMATION SAMT ATT DET STÅR HELT KLART FÖR DENNE ATT HAN ELLER HON BÅDE HAR RÄTT ATT, OCH ÄVEN BÖR FRÅGA OM ALLT HAN ELLER HON INTE FÖRSTÅR.

TÄNK PÅ FÖLJANDE:

- att informera om förhandlingens längd, om pauser och om hur en brottmålsförhandling brukar gå till.
- att förbereda den unga personen på vilka som kommer att finnas i rättssalen under förhandlingen, var de sitter och vad de har för funktioner.
- att tala om vilka vittnen som är kallade och av vem.
- att tala om vad genomgången av den tilltalades personalia syftar till.
- att informera om målsägandens möjligheter att få en stödperson hos en lokal brottsofferjour.
- att informera om att han eller hon kan vända sig till Stödcentrum för unga brottsoffer.
- att informera om hur förhöret kommer att gå till.
- att informera om bandupptagning av förhöret och syftet med det.
- att informera om att det som målsäganden berättar ligger till grund för rättens bedömning av såväl skuldfrågan som för ett eventuellt yrkande om skadestånd.
- att tala om att det är viktigt att den unga personen säger till ifall han eller hon inte förstår.
- att informera om att det finns möjlighet att målsägandeförhöret sker under medhörning av den tilltalade.
- att informera om att den tilltalade kan komma att bära handbojor om han eller hon är häktad.
- att berätta att ordföranden vill att den tilltalade talar om ifall han eller hon på något sätt känner sig hotad, till exempel på grund av åhörarnas närvaro, eftersom det kan få återverkningar på förhandlingen.

DEN OFFENTLIGE FÖRSVARARENS FÖRBEREDELSE

NÄR DEN TILLTALADE ÄR EN UNGDOM ÄR DET BRA ATT TÄNKA PÅ ATT ALL INFORMATION KAN BEHÖVA UPPREPAS OCH ATT FÖRSVARAREN FÖRSÄKRAR SIG OM ATT DEN UNGA PERSONEN FÖRSTÅR OCH KAN TA TILL SIG NÖDVÄNDIG INFORMATION SAMT ATT DET STÅR HELT KLART FÖR DENNE ATT HAN ELLER HON HAR RÄTT ATT FRÅGA OM ALLT HAN ELLER HON INTE FÖRSTÅR.

TÄNK PÅ FÖLJANDE:

- att informera om förhandlingens längd, om pauser och om hur en brottmålsförhandling brukar gå till.
 - att förbereda den unga personen på vilka som kommer att finnas i rättsalen under förhandlingen, var de sitter och vad de har för funktioner.
 - att informera om var föräldrarna kommer att sitta.
 - att informera om att det under förhandlingen kan bli aktuellt med medhörning och vad det praktiskt innebär.
 - att tala om vilka vittnen som är kallade och av vem.
- att tala om vilka dokument och omständigheter som eventuellt kommer att bli aktuella under personalidelen och syftet med det.
 - att handbojor kan bli aktuellt om den unga personen är häktad.
 - att informera om hur förhören kommer att gå till.
 - att informera om bandupptagning av förhöret och förklara syftet med det.
 - att tala om att det är viktigt att den unga personen säger till ifall han eller hon inte förstår.
 - att informera om sociala myndigheters närvaro i rättsalen och den unga personens inställning till detta.
 - att berätta att ordföranden vill att den tilltalade talar om ifall han eller hon på något sätt känner sig hotad, till exempel på grund av åhörarnas närvaro, eftersom det kan få återverkningar på förhandlingen.

Studiebesök i rättssalen inför huvudförhandlingen

Det kan också underlätta för unga att delta i processen om de får bekanta sig med rättssalen innan förhandlingen börjar. Därför föreslår vi att rättssalen öppnas en kort stund innan förhandlingen börjar och rättens ledamöter intagit sina platser. Det ger åklagare, försvarare, tilltalade, målsägandebiträde, målsäganden och eventuella vittnen möjlighet att hälsa på varandra och de unga får också möjlighet att på förhand få höra sin röst i rättssalen och en chans att få information om vilka de olika aktörerna i rättssalen är och var de sitter.

Huvudförhandlingen börjar

Få unga vet hur en rättegång går till. De kan uppleva att det är pressande och svårt att tala inför vuxna och andra åhörare. Ordföranden bör inleda rättegången med att presentera alla i rättssalen och förklara hur en rättegång går till. Han eller hon talar om vilka vittnen som är kallade och av vem. Ordföranden kan behöva informera om hur lång tid rättegången beräknas ta och berätta om det blir någon paus. Unga personer kan koncentrera sig cirka 40 minuter i sträck, ungefär som en skollektion, därefter är det lagom att ta paus.

Om den unga personen själv får presentera sig och sina anhängare som är närvarande och tala inför alla i rättssalen redan vid närvarokontrollen i förhandlingens inledningskedje, kan det bidra till att minska eventuell scenskräck.

ORDFÖRANDEN BÖR INLEDA RÄTTEGÅNGEN MED ATT:

- presentera alla i rättssalen.
- förklara hur en rättegång går till.
- tala om vilka vittnen som är kallade och av vem.
- informera om hur lång tid rättegången beräknas ta.
- tala om ifall det blir någon paus.

Under huvudförhandlingens gång

När förhandlingen väl är igång är det önskvärt att ordföranden under processens gång informerar om vad som ska ske och vem som ska göra vad inför varje nytt moment. Ordföranden bör försäkra sig om att den unga personen har förstått vad som sker och vad som sägs. Han eller hon bör höra efter om den unga har några frågor och föreslå pauser.

Ordföranden bör undvika att diskutera frågor över huvudet på den unga personen med kollegor, åklagare, målsägandebiträde eller offentlig försvarare. All diskussion bör föras direkt med den unga, därefter kan övriga aktörer få ordet.

VAD ORDFÖRANDEN BÖR TÄNKA PÅ UNDER FÖRHANDLINGENS GÅNG:

- att informera inför varje nytt moment om vad som ska ske och vem som ska göra vad.
- att försäkra sig om att den unga personen har förstått vad som sker och sägs, samt att fråga om han eller hon har några frågor.
- att ta pauser.
- att undvika att diskutera frågor över huvudet på den unga personen med kollegorna, åklagare, målsägandebiträde eller offentlig försvarare. All diskussion bör föras direkt med den unga, därefter kan övriga aktörer få ordet.

Unga vittnen

Det är också ordförandens huvudansvar att försäkra sig om att unga vittnen får grundläggande och tillräcklig information om processen. Åklagarna och den offentlige försvararen har motsvarande ansvar att informera sina vittnen. Här nedan tar vi upp ett antal punkter att tänka på när det gäller information till vittnen.

Under pågående förhör med såväl unga tilltalade, målsäganden som vittnen är det önskvärt att även försvarare, åklagare och målsägandebiträde tar ansvar för och lägger sig vinn om att använda ett språk som är lätt att förstå. De bör också försäkra sig om att frågorna uppfattas på rätt sätt samt att klimatet är sådant så att den unge känner och förstår att han eller hon vågar och kan uttrycka att han eller hon inte förstår vad som efterfrågas eller sägs.

Innan vittnesförhöret inleds är det viktigt att ordföranden informerar det unga vittnet om grundläggande förutsättningar för processen i allmänhet och förhöret i synnerhet, så att denne känner sig trygg och kan avge ett så korrekt vittnesmål som möjligt.

Ordföranden bör informera om hur vittnesförhöret kommer att gå till. Det är viktigt att ordföranden talar om vem som har kallat vittnet, vem som börjar ställa frågor och motfrågor och att det sedan kommer att ställas kompletterande frågor. Förklara även möjligheten till medhörning. Det är viktigt att ordföranden försäkrar sig om att den unga personen har förstått vad som sker och sägs. Det kan vara bra att höra efter om den unge har några frågor och understryka att det är viktigt att det unga vittnet talar om ifall han eller hon inte förstår en frågeställning. Vittnet kan be om att få syftet med bandupptagningen eller rätten till ersättning förklarad för sig. Det unga vittnet behöver också få veta hur han eller hon kan få information om utgången i målet och en kopia på domen.

VAD ORDFÖRANDEN BÖR INFORMERA ETT UNGT VITNE OM:

- vilka som är närvarande i rättssalen och deras funktioner.
- hur vittnesförhöret kommer att gå till.
- vem som har kallat vittnet.
- vem som börjar ställa frågor och att motfrågor och kompletterande frågor därefter kan komma att ställas.
- möjlighet till medhörning.
- bandupptagning och syftet med det.
- rätten till ersättning.
- hur vittnet kan få information om utgången i målet och kopia på domen.

ORDFÖRANDEN BÖR OCKSÅ:

- försäkra sig om att det unga vittnet har förstått vad som sker och sägs.
- fråga om han eller hon har några frågor och understryka att det är viktigt att det unga vittnet talar om ifall han eller hon inte förstår en frågeställning.

Innan huvudförhandlingen är slut

Det är viktigt att domstolen avkunnar dom direkt.¹³ Om inte domen avkunnas direkt bör både den unga tilltalade och den unga målsäganden bli tydligt informerade om när och hur han eller hon får del av domen samt vart han eller hon ska vända sig för att ställa frågor om domens innebörd.

Mycket av det som händer vid huvudförhandlingen kan behöva tid att sjunka in hos de unga som har deltagit i processen. Det är därför extra viktigt i en brottmålsprocess som rör unga att lägga särskild omsorg vid domskälens formulering och tydlighet för att öka de unga inblandades förståelse för hur domstolen har resonerat och hur eventuell påföljd bestämts.

En ung person kan ha svårt att ta till sig information om utgången i målet. Därför är det mycket viktigt att ordföranden särskilt försäkras sig om att en ung tilltalad, men även en ung målsägande, förstår vad domen och en eventuell påföljd innebär. Det är inte lätt att förstå skillnaden mellan skadestånd och böter. Det kan också vara svårt att förstå vad som menas med överlämnande till vård inom socialtjänsten, särskilt om den unga personen redan innan domen är föremål för åtgärder inom socialtjänsten.¹⁴

Försvare, åklagare och målsägandebiträde bör utifrån sina respektive yrkesroller informera om vad som händer vid ett eventuellt överklagande och vad det innebär att en dom vinner laga kraft.

¹³ Enligt 30 § i lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare ska dom avkunnas muntligen vid huvudförhandlingen om detta inte möter synnerliga hinder.

¹⁴ Se prop. 2005/2006:165 s. 44 där det särskilt betonas vikten av att de unga förstår varför de döms till den påföljd de har fått.

Ordlista – ord att undvika

EXEMPEL PÅ ORD SOM BÖR UNDVIKAS ELLER FÖRKLARAS OM DE ANVÄNDS

Bevisupptagning	Sakframställan
Bifall	Sakomständighet
Domskäl	Synpunkt
Domslut	Tidpunkt
Gärningsbeskrivning	Tidsaspekt
Handgemäng	Tidsrymd
Hemvist	Tilltalad
Inställning	Vid hur många tillfällen?
Meddela (dom)	Vitsorda
Målsäganden	Underrätta
Ogilla	Uppfattning
Omständigheter i övrigt	Utsaga
Personalia	Yrkande
Plädering	Åtal
Påföljd	
Saken	

Litteraturförteckning

OFFENTLIGT TRYCK

Handläggning av ungdomsmål (SOU 1999:108).

Ingripanden mot unga lagöverträdare (SOU 2004:122).

En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol (Prop. 2004/05:131).

Ingripanden mot unga lagöverträdare (Prop. 2005/06:165).

LITTERATUR OCH ANDRA KÄLLOR

Brottsförebyggandet rådet. Sju ungdomar om sin rättegång. 2002.

Brottsförebyggande rådet. Åklagares, domares och socialtjänstens syn på påföljdssystemet för unga. 2002.

Barnombudsmannen. Samtala med barn och unga. 2004.

Hellgren, B. Brottsoffer berättar. Biliv, 2003.

Kommittén för barnets rättigheter. Sammanfattande slutsatser rörande Sveriges tredje periodiska rapport, session 38, CRC/C/15. Tillägg 248. 2005.

Kilkelly, U. The Children's Court, A Children's Rights Audit. An analysis of the extent to which the Children's Court operates in line with national and international standards. 2005.

Mellqvist, M. En pedagogisk domstolsprocess. Apropå 2, 2004.

Åklagarmyndighetens remissvar rörande betänkandet SOU 2004:122, Ingripanden mot unga lagöverträdare (SOU 2004:122).

EUROPADOMSTOLENS AVGÖRANDE

S.C. mot Förenade Konungariket (no. 60958/00).

T. mot Förenade Konungariket (no. 24724/94).

 Om brottmålsprocessen genomförs så att unga personer förstår vad som sker under förhandlingen och förstår domen och påföljden ökar deras förtroende för rättsväsendet och processen blir mer rättssäker.

Det är viktigt att barn och unga får komma till tals. De bör ges inflytande och bli tagna på allvar i alla processer som rör dem. Det gäller också när en ung person är med i en brottmålsrättegång.

Med den här skriften vänder vi oss till domare, nämndemän, åklagare och advokater – personer som i sina yrkesroller möter unga i brottmålsrättegångar. Vi ger råd och tips om vad man bör tänka på när en ung person deltar i en rättegång.

www.bo.se